

SOME LEXICAL ASPECTS OF TWO UNKNOWN TEXTS FROM THE 17TH CENTURY: A GREEK-ROMANIAN LETTER AND AN ENCOMIUM ADDRESSED TO CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (MS. BAR 766)

Silvia Chiosea, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: My intention, within this paper, is to bring into notice two unknown texts from the 17th century (a Greek-Romanian letter and an encomium addressed to Constantin Brâncoveanu by a Patriarch from Alexandria, Gherasim Pallada, the texts being registered as MS. BAR 766). More precisely, I would like to approach the lexical aspect of these two inedited texts. Having in mind the idea that the old literary Romanian stands as the base of the actual literary Romanian, I considered the lexical approach of these two texts necessary, my intention being of underlining the specific words of the old literary Romanian and which disappeared from the actual use (or have only a regional or popular use), as well as presenting the cases in which a semantic evolution or a form different from the actual one is recorded; I also had in view the synonymic relationships, whose considerable number leads to the conclusion that this text brings into light a developing literary language; the words etymology was established consulting the following dictionaries: DA, DLR, TRDG, Scriban and DER.

Keywords: manuscript, the 17th century, vocabulary, etymological criterion, semantic evolution, regionalisms, synonymic relationships.

Pornind de la ideea că limba română literară veche constituie baza limbii literare actuale, am considerat de cuviință că abordarea lexicului acestui text din secolul al XVII-lea devine absolut necesară, intenția mea fiind aceea de a semnala cuvintele specifice limbii române literare vechi și dispărute din uzul actual (sau sunt folosite doar regional sau popular), precum și prezentarea cazurilor în care se înregistrează o evoluție semantică sau de formă diferită de forma literară actuală; tot în acest studiu, am avut în vedere și o serie de relații sinonimice, al căror număr considerabil conduce la concluzia că acest text supune atenției o limbă literară în curs de dezvoltare; etimologia cuvintelor este stabilită prin consultarea DA, DLR, TRDG, Scriban și DER.

1. Cuvinte specifice limbii române vechi

În ceea ce privește cuvintele specifice limbii române literare vechi și care nu se mai regăsesc în limba actuală (sau sunt folosite regional sau în vorbirea populară), le-am clasificat pe baza criteriului etimologic.

1. 1. Cuvinte de origine latină

apătos, adj. ‘care cuprinde apă în cantități mari’: *Într-adîncurile cèle apătoase* (f. 86^v); atestare: Dosoftei; etimologie: **aquatosus* cf. *apos*.

bunătațile, s. f. ‘(la plural) lucruri bune, scumpe, scumpeturi, averi, bogății’: *Cîte cetăți și orașe sint, în locurile cele mai adînci și nu le iaste îndemîna marea ca să slujască cetății lui Constandin, cu bunătațile lor.* (f. 102^v); atestare: Anon. Car.; etimologie: lat. *bonitas*, -atem.

cură (cu derivatele **curătoare**, **curăre**), vb. 3. intrans. ‘a alerga’, ‘a curge’, ‘a izvorî’. Termenul este specific epocii vechi, varianta analogică *a curge* nu apare în text: *să cure singe pe rîu în loc de apă* (f. 85^r), *adecă curăre mișcării iaste vrêmea* (f. 109^r); etimologie: lat. *curro*, -êre.

diress v. **drege**, v. 3. tranz. ‘a umple sau a completa cu băutură în timpul mesei’: *bêți vinul carele am diress voaă* (f. 87^v); atestare: Psalt. Hur., etimologie: lat. *diregere*.

duroare, s. f. ‘(învechit) durere’: *și durorile lor dezlegatu-le-ai* (f. 125^r); În privința acestui cuvânt, Enăceanu, episcopul care realizează o primă analiză a cuvintelor acestui text (în 1892), ne precizează pentru cuvântul în cauză „se vede Moldoveanul, care încurcă morfologia moldovenească cu cea muntenească. În mintea lui Atanasie era forma moldovenească *durerile*, dar în Muntenia dă peste vorba *dor* = durere, și prin metatesa vocalelor face *durorile* în loc de *dorurilor*, care pentru Atanasie însemna *dorințe*.”¹; etimologie: lat. *dolor*, -ris.

fur, s. m. ‘hoț’, ‘tîlhar’; termen caracteristic limbajului bisericesc: *căci osîndia acolo pe furi și pe ucigași* (f. 119^v); etimologie: lat. *fūr*; cf. it., arag. *furo*, v. ven., v. fr. *fur*.

îngreca, vb. 1. intrans. ‘a procrea’: *și au îngrecat iarăși cerbi copii ai păcatului* (f. 125^r); atestare – Varlaam; etimologie: ml. **ingrevicare*.

measer, s. m. ‘sărac’; termen specific textelor vechi, înregistrează două ocurențe în acest text, în timp ce sinonimul său, *sărac*, care se va și impune în limba literară actuală, înregistrează nouă apariții: *și din gunoiu înalță pe measerul* (f. 134^r); etimologie: din lat. *miser*.

rost, s. n. ‘gură’ *dulcele nume al mult dăruitului Constandin avîndu-l în rosturile lor* (f. 99^r); etimologie: lat. *rostrum*.

tort, s. n. ‘fir tors de cînepă sau de in’; ‘torsătură’: *răsucit și împletit dintr-alte torturi mai supțiri* (f. 106^r); etimologie: lat. *tortus*.

vistêriu, s. n. ‘tezaur, cămară’: *pre carea o au iubit ca să-i fie lui mireasă, să-i fie dată din vistêriul duhului* (f. 68^v); etimologie: lat. *vestiarium*

1. 1. 1. Cuvinte formate pe terenul limbii române cu material de origine latină

aflătoriul, s. m. ‘născocitor, inventator’: *Iuda să fie aflătoriul crucii* (f. 114^v); atestat Dosoftei; etimologie: *afla* (<lat. *afflare*) + sufixul -ător.

cîtime, s. f. ‘cantitate’: *cum că iaste mai mic după cîtime* (f. 110^r); atestare - Conachi, etimologie: *cît* (< lat. *quantus*) + -ime cantitate (mică).

contenirea, s. f. ‘pedică’, ‘obstacol’, ‘prohibiție’: *netrufiia, neslăvirea, contenirea, plecăciunea, smereniia*, (f. 93^v); etimologie: derivare de la verbul *a (se) contenti* (< lat. *contînere*).

fiitoare, adj. ‘care este, care dănuiește, existent în ființă’: *de acea ființe de pururea fiitoare* (f. 76^v); atestare- Dosoftei; etimologie: adjectivul verbal al lui *fi* (< lat. *sum, fui, *fire*) + suf. -itor).

lumean, s. m. ‘laic’, ‘mirean’ ‘lumesc’: *ce încă mai vîrtos ocărîți pre lumeanii aceia* (f. 124^r); atestare: 1618; etimologie: *lume* (< lat. *lumen*) + suf. -ean.

¹ G. Enăceanu, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, s. II, t. XII, 1892, p. 191.

neguțetori, vb. 4. tranz. ‘a negustori’, ‘a cumpăra și a vinde o marfă pentru a realiza un profit, a face negoț; a practica meseria de negustor’: *dumnezeoice să neguțetoria* (f. 79^v); recurgem la etimonul *negustor* cu etimologia lat. *negotiatorius* sau *neguța* + suf. -tor.

neputința, s. f. ‘lipsă de putere fizică, de forță, de energie, slăbiciune, nevolnicie’: *arătînd neputința omului* (f. 67^v); atestat 1688, Biblia 1688; etimologie: pref. *ne* + *putință*; *putință* < lat. *potēntia*.

oștescu, vb. 4 refl. și intrans. ‘A (se) lupta, a se război, a purta, a se bate în război’: *Cînd să oștescu asupra diavolului* (f. 127^v); atestare: Varlaam; etimologie: v. *oaste* (< lat. *hostis*, -em ‘dușman’).

păciuatoriu, adj. s. m. ‘(învechit) împăciuitor, persoană care păciuieste’: *pînă a nu să arăta păciuatoriul singur biruitoriu Constandin*; etimologie: *păciui* (< *pace* + suf. -ui, lat. *pax*.+ -tor).

părinția, s. f. ‘(rar) calitatea de tată, de părinte’: *acest nume (părinția) să cade să-l avem noi mai mult de la dinsul* (f. 107^v); etimologie: *părinte* (< lat. *parens*, -ntis) + suf. -ie.

putrejune, s. f. ‘(învechit și regional) putrefacție, putreziciune’: *din cèle pămîntești ale putrejunii* (f. 134^f); atestat - 1581, Coresi; etimologie: *putred* (< lat. *putridus*) + -iune.

spart, adj. ‘învechit și popular: despre obiecte de îmbrăcăminte, țesături, hîrtii sfîșiat, găurit, uzat’: *cu acesta au cusut veșmîntul cel spart al domnului nostru* (f. 106^f); etimologie: lat. *spargere*.

stricare, s. f. ‘(învechit) distrugere, ucidere’: *stricare de fecioare* (f. 83^v); atestare: Ist. Carol.; etimologie: v. *a strica* (< lat. *extricare*).

tindere, s. f. ‘(învechit) acțiunea de a tinde; rîvnire’: *Această întindere trebuie să să numere pentru să să facă tinderea au mai multă* (f. 109^v); etimologie: v. *tinde* < lat. *tendere*.

țitoru, s. m. ‘persoană care ține în păstrare lucrul altuia’: *țitoriu și putêrnîc și întocma cumpănit* (f. 118^f); etimologie: *ține* (< lat. *tenere*) + suf. -itor.

unsoare, s. f. ‘(învechit) mireasmă, balsam’: *faptele lui ca alte unsori dau bun miros în toată lumea* (f. 87^f); atestare: Varlaam; etimologie: *uns* (< *unge* < lat. *ungere*) + suf. -oare.

1. 2. Cuvinte de origine slavă - dispărute din limba română literară actuală

băsnî, vb. 4. intr. ‘(vechi) povestesc. Spun minciuni – Azi în vest, *băznesc*, mint’: *ca să băsnîți rudenii curvărești* (f. 90^v); atestat: 1683, DOS; *băznî*, *băsnî* (Biblia 1688).

becisnic, adj. ‘necinstit, nelegiuit, infam, lamentabil, detestabil’: *Ce încă n-au fost învățat becisnicul* (f. 86^f); atestat: 1612; etimologie: vsl. *bečistînŭ* ‘necinstit’, *bečistînĭkŭ* ‘nemilos’.

blagocestiv, adj. ‘(înv) evlavios’: *a preablagocistivului împărat Constandin* (f. 80^f); atestare - DOS. V.S.; etimologie: vsl. *blagočestib*’.

bogoslov, adj. ‘(înv) teolog’: *Iară de la bogoslovi aflu cum că ei începătură și temeiu a toată bogosloviia pre Dumnezău îl cugetă* (f. 113^v); etimologie: vsl. *bogoslovŭ*, format pe baza gr. *qeovlogo*”.

bolniță, s. f. ‘(învechit) spital (pe lîngă o mănăstire, un așezămînt de binefacere), infirmerie’: *mari milostenii la săraci și la measeri, la bolnițe și la ospătării* (f. 129^f); etimologie: vsl. *bolŭnica*.

bozi, s. m. ‘(iuz) divinitate păgînă, idol’: *Cînd să afunda închinătorii bozilor* (f. 89^v); etimologie: paleosl. *bogŭ*.

candilă, s. f. ‘feștilă’, ‘lumânare’: *ca o candilă luminoasă* (f. 127^v); etimologie: vsl. *kanūdilo*; ngr. *kandh`la*; cu accentul pe penultima silabă: *kándilo*.

chedru, s. m. ‘cedru, arbore din familia coniferelor ce crește în Liban’: *de pârîul chedrilor* (f. 122^r); etimologie: vsl. *kedrŭ* < gr. *kevdro*”.

eres, s. n. ‘erezie’: *Zînon Chiteánul a lui Minséu, începătoriul ai stoiceștii erése* (f. 78^r); etimologie: vsl. *eres*’.

ghizdav, adj. ‘(în literatura veche: d. persoane) frumos, grațios, elegant, (rar) plăcut’: *pîna nu sămăna ghizdavul grăunțu al grîului* (f. 80^v); etimologie: paleoslavul *gyzdavŭ*.

gospojda, s. f. ‘vechi doamnă, principesă’: *blagoscistiva și prealuminata soția ta și doamna gΩ^{^s}da Mária* (f. 70^r); etimologie: vsl. *gospožda*.

jigănie, s. f. ‘(inv) insectă parazită, animal mic, neînsemnat’: *pentru jigăniile cêle moi la zburat* (f. 78^v); etimologie: vsl. *živiti*.

pravoslavie, s. f. ‘(inv.) ortodoxie’: *curatul așezămînt al pravoslaviii* (f. 100^r); etimologie: vsl. *pravo-slaviie*.

pristăvi, vb. 4. refl. ‘a muri’: *pristăvindu-să arhiereul scaunului* (f. 117^v); etimologie: vsl. *prĕstaviti sĕ*.

sad, s. n. ‘(învechit și regional) loc necultivat (pe care cresc arbuști sălbatici)’: *berbêcele acela, carele era ținut în sadul Savec* (f. 91^r – 91^v); etimologie: vsl. *sadβ*.

stihar, s. n. ‘veșmînt de cîntat stihurile’, ‘un veșmînt cu mânici purtat de diacon la serviciu divin (îl poartă și preutu dar pe supt felon, și arhiereu pe supt sacos’: *la bedernițe și la stihariu și la poias* (f. 128^v); etimologie: vsl. *stiharu*.

zătici, vb. 4. ‘a împiedica, a stingheri’: *Au să mă zăticească cît de puțin* (f. 88^r); etimologie: vsl. *zatŭknati*.

1. 2. 1. Cuvinte formate pe terenul limbii române cu material slav

colțurată, adj. ‘colțuros cu (s. *plin de*) colțuri, unghiuri (multe)’: *leacul din piatră colțurată* (f. 122^r); etimologie: *colț* (< paleosl. *kolĭci*).

dvori, vb. 4. tranz. ‘(inv) a servi, a sluji la curtea unui domnitor sau a unui boier’: *pe fericirii îngeri cu nepovestită plecăciune dvorind și la două dumnezăiești lucruri desăvîrșit slujind*; etimologie: vsl. *dvoriti*.

glasnic, 1. adj. ‘vocală’: *dintr-acesta din ison ies două glasnice, vari și oxi* (f. 110^v); 2. s. ‘cunoscut, renumit, orator’: *ce-i zicea Dumnezău la marele glasnic, Isaiia* (f. 89^v); atestare: 1683; etimologie: *glas* (< *glasβ*) + *-nic*.

nărocire, s. f. ‘noroc, fericire’: *dar și toată buna nărocire și har apostolesc de la Dumnezău* (f. 67^r); etimologie: *noroci* < *noroc* < vsl. *narokβ*.

priveala, s. f. ‘(învechit și regional) privire, priveliște’: *Acolo au fost priveala cea cu multă dulceață*; etimologie: *privi* (< vsl. *praviti*) + suf. *-eală*.

tăinuit, adj. ‘ascuns, secret, necunoscut’: *să rădicăm tăinuitul toiag pe cinstita cruce* (f. 91^v); atestare: Cantemir, Ist.; etimologie: v. *tăinui* (< *taină* < vls. *taina*).

topitoare, s. f. ‘(învechit, rar) cuptor special pentru topit metale sau alte materiale, topilă’: *precum face și aurariul cînd pune în topitoare aurul cel ce să arată bun* (f. 105^r); atestare: 1776; etimologie: *topi* (< vsl. *topiti*) + suf. *-tor*.

volnicie, s. f. ‘(învechit și regional) în loc. adv. *cu* (sau *după*) *volnicie*, în mod abuziv, după bunul plac’: *să propoveaduiam cu mare volnicie*; etimologie: *volnic* (< vsl. *vol'n*) + suf. – *ie*, *volnic*.

1. 3. Cuvinte cu etimon slavon

capişte, s. f. ‘templu păgînesc’, ‘altar’, pl. *capişti*: *dumnezăii lui cei mincinoşi şi capiştile bozilor s-au sfărîmat*; atestare -1620, Moxa; etimologie: slavon. *kapi, te*.

dverile, s. f. ‘(învechit) ‘fiecare dintre cele trei uşi ale iconostasului sau ale altarului, una centrală și două laterale’: *şi dindărăt la sfîntul oltariu, şi de nainte la uşi, şi-nlăuntru la dverile oltariului*’; atestare: 1500, DERS; etimologie: slavon. *dver*’.

grămădi, vb. 4: ‘a face o grămadă, a strînge, a aduna (multe lucruri de acelaşi fel) la un loc’: *Veniţi, păcătoşilor, de grămădiţi pe temeiul acesta, nu lîmne sau iarbă* (f. 124^r); etimologie: slavon. *gramaditi*.

măcenie v. **mucenie**, s. f. ‘(învechit) martirizare; muceniecie’: *curînd vor trêce podul măceninii* (f. 83^v); etimologie: slavonul mediobulgar *môçenö*, scr. *muçenje*.

nameastnic, s. m., adj. ‘(învechit) locuitor sau reprezentant al cuiva (într-o funcție însemnată, laică sau religioasă)’: *şi făcîndu-să el arhiereu, au rămas nameastinc în scaunul acesta*; atestare 1609, Iorga; etimologie: slavonul *namTMst'nikβ*.

odrasli, vb. 4. tranz. ‘a da naștere’, ‘a produce’, ‘a rodi’: *careea odrăslêste pace şi sănătatea vindecării* (f. 123^r); etimologie: v. *odraslă* < slavon. srb. *odraslβ*.

oltariu, s. n. ‘jertfelnic’, ‘altar păgîn’: *dindărăt la sfîntul oltariu, şi de nainte la uşi, şi-nlăuntru la dverile oltariului* (f. 127^v); etimologie: slavon. *olβtar*’.

osăbit v. **osebit**, adj. 1. ‘învechit și popular: care iese din comun; neobișnuit, special; deosebit, remarcabil’: *vrême osăbită* (f. 103^r); 2. ‘deosebit, diferit, distinct; felurit, divers’: *obicêie osăbite* (f. 103^r); 3. ‘despărțit, separat, izolat’: *de deşert să fie osăbite* (f. 78^r); atestare: 1702; etimologie: *osebi* < slavon. *osob*’.

osîrdie, s. f. ‘(învechit) ardoare, zel, rîvnă, străduință, sîrguință’: *fără de lenevie şi cu multă osîrdie să petrêceţi şi să priviţi şi această zidire*; etimologie: slavon. *usrβdn*«.

paingul, s. m., s. n. ‘păianjen’: *făcea ficleanul ca paingul carele îşi întinde țăsăturile* (f. 78^v); etimologie: vsl. **pa(j)okβ*, slavonul *paΩkβ*.

pardoși, s. m. ‘(învechit) panteră’: *Încă şi dobitoace şi fieri: lei, pardoși, pili, cerbi, moimuțe*; atestare: 1480, DERS; etimologie: slavonul *pardos*’, ngr. *pavrdo*”.

pocaanie v. **pocaianie**, s. f. ‘(învechit) pocăință, penitență, pedeapsă, suferință, chin’: *şi să-l dobîndească cu pocaanie*; etimologie: slavonul *pokaeniö*.

price, s. f. ‘(învechit și regional) ceartă, neînțelegere, dispută’: *şi o price şi o sădită ceartă* (f. 75^v); atestare: Coresi, etimologie slavon. *priça*.

proclat, adj. ‘(bis., înv., d. oameni; în imprecății) anatemizat’, ‘necredincios’, ‘drac’, ‘ticălos’, ‘rău’: *carele l-au spart proclatul Ariia* (f. 106^r); atestat - Coresi Ev.; etimologie: slavon. *prokletβ*.

rucaviță, s. f. ‘(învechit, mai ales la plural) fiecare dintre cele două bucăți de stofă cusute cu fir cu care se strîng mînele stiharului, purtate de preot în timpul cît oficiază slujba bisericească; mînecuță, mînecar, naraclită’: *la epitrahilul tău şi la rucavidețe* (f. 127^v); etimologie: slavon. *r'kaavica*.

slavoslovie, s. f. ‘slavă’: *Iară după multe veselii și slavoslovii ce-au făcut cătră Dumnezău și cătră sfînta Maică Preacistă* (f. 112^r – 112^v); atestat - Coresi EV., etimologie: slavon. *slaboslovie*.

tîmpene, s. f. ‘(învechit) dairea. p.ext. tobă, darabană’: *să laude numele lui Dumnezău în tîmpene, și în horă, și în psaltire* (f. 85^r); etimologie: slavon. *tōpanβ*, ngr. *tuvmpanon*.

zavisnice, adj. s. m. f. ‘zavistnic’, ‘invidios’, ‘gelos’, ‘dușmănos’: *din locurile cèle zavisnice ale lui organe* (f. 72^v); etimologie: slavon. *zavistīnikŭ*.

1. 4. Cuvinte cu etimoane din limbile slave moderne

basnă, s. f. ‘(înv) povestire falsă’, ‘relatare mincinoasă’: *căci mă biruiră niște basne ca acêstea* (f. 80^r); etimologie: srb. *basna*.

crug, s. n. ‘(înv) cerc’, ‘orbită’, ‘boltă cerească’: *crez pe cruce să fie ca o tainică osie, carea ține prin mijloc tot cerescul al bisêricii crug* (f. 91^v); etimologie: vgl. russ. serb. *krug*.

mițurcă v. **misurcă**, s. f. ‘coif purtat în vechime de războinicii egipteni’: *cu mițurca judecătii ceii nefățarnice* (f. 88^v); atestat - Biblia (1688); etimologie: pn. *misiurka*; Episcopul de Râmnic, Gh. Enăceanu, aduce următoarea observație pentru acest cuvânt: „Deci Atanasie a tradus pe *kovruqa* cu mițurcă, adică sarica mițoasă a ciobanilor. Și în românizarea acestei vorbe el a avut în vedere că *kovru"-go"* înseamnă cap, acoperiș de cap până la urechi de aramă, coif, turcește «başlêk», franțuzește «têtière».²

1. 5. Cuvinte de origine turcă

cafîr, s. m. ‘mulet’: *cu mulțime de dobitoace, cu cămile, cu cafîr* (f. 102^v); atestat: 1649, MARD.; etimologie: turk. *katir*.

cerdac, s. n. ‘(cu uz regional) foișor’, ‘verandă’, ‘balcon’: *ca cerdacul acela* (f. 133^r); etimologie: tc. *çardak*.

divan, „attesté seulement dans l'expression *a merge la divan* «comparaître devant la plus haute cour de justice, présidée par le prince» < tc. *divan*³: *și numai pentru creștini gătiia judecătii, acoló, la înfricoșatele lui divanuri* (f. 83^r).

pili, cuvânt care nu este înregistrat în DLR; îl regăsim la Scriban: „pil, m., pl. pili, (var. din turc. fil, elefant, turc. nord. pel, ossetic pil, , v. ind. pilu, v. fil) elefant”. „În privința etimologiei, *pil* este un împrumut din turcă, după varianta fonetică *pil* a turc. *fil*, formă intrată și ea în limba română veche. Frecvența utilizare a acestui termen în secolul al XVII-lea impune corectarea afirmației lui VI. Drîmba, loc. cit., potrivit căruia acest termen cult ar fi atestat „numai în cîteva texte din epoca fanariotă.”⁴: *Încă și dobitoace și fieri: lei, pardoși, pili, cerbi, moimute* (f. 103^r).

sirma, «fil d'or ou d'argent» < tc. *syрма*⁵: *cîte lucruri din amestecături vărsate, cîte țăsute cu sirmă*, (f. 102^v), *ca să-și facă veșmînt mohorît cu sirmă și înfrumusețat cu 318 lunate diamanturi* (f. 106^r).

1. 6. Cuvinte de origine maghiară

bisug v. **beșug**, s. n. ‘beșug’, ‘cantitate mare de bunuri necesare traiului’: *să hrănească cu mare bișug de roadă*; atestat: 1628 Iorga, , *bișug*; etimologie: magh. *bőseg*.

² G. Enăceanu, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, s. II, t. XII, 1892, p. 191.

³ O. Densusianu, DHLR, p. 843.

⁴ E. Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 36.

⁵ O. Densusianu, DHLR, p. 843.

feliușag, (nord.) ‘fel’, ‘fire’, ‘natură: *putêrea feliușagului* (f. 94^r); etimologie: magh. *féléség*.

feredeu, s. n. ‘baie (putină, stabiliment, stațiune balneară)’: *curățitorul feredeu al păcatului* (f. 94^v); etimologie: magh. *fürdő*.

ficlean, s. m. ‘diavol’: *Făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsăturile cêle suptiri prin unghiuri* (f. 78^v); etimologie: magh. *hitlen*.

meștersug, s. n. ‘artă’: *să mă luptați împotrivă cu acestași meștersug* (f. 73^r); etimologie: magh. *mesterség*.

sălaș, s. n. ‘locuință’, ‘locaș’, ‘casă’: *De voiu intra în sălașul casii mêle* (f. 87^v); etimologie: magh. *szállás*, cf. sb. *salaș* ‘cătun’, pol. *szalasz*, rus. *šalaš*.

1. 7. Cuvinte de origine greacă

catapetasma, s. f. ‘(astăzi, în biserica ortodoxă) despărțitura împodobită cu icoane dintre altar și navă’: *ș-au despîcat catapetasma* (f. 116^r); etimologie: din gr. *catapevta*.

cocon, s. m. ‘copil de boier sau de domn’: *Caută de vezi pre coconi cum stau osăbiți de părinții lor* (f. 83^v); atestat 1551/53; etimologie: ngr. *kokkw`na*.

idran v. hidră, s. f. ‘(mit) șarpe mitologic cu șapte capete, în locul căroră, dacă erau tăiate, creșteau mai multe’: *idran cu multe capete făcea* (f. 79^r); etimologie: gr. *u{dro}*.

ighemon, s. m. ‘stăpîn’, ‘domn’, ‘domnitor’, ‘dregător’: *Domnii, voievozii, craii, ighemonii, mai marii oștilor* (f. 97^v); etimologie: ngr. *hJgemwvn*.

parimie, s. f. ‘proverb’, ‘pildă’, ‘învățătură’: *precum zice parimiia: „Să îboldești mînzul drept la țef”* (f. 80^r); etimologie: ngr. *paroimiva*.

politică, s. f. ‘politesse, courtoisie’: *ca să fie podoabă sufletului vostru, după cum sint podoabele svintii bisêrici și, podoabă trupului după cumu-s podoabele politiciii* (f. 132^r); etimologie: *politikhv*.

politiia, s. f. ‘(învechit) așezare omenească’: *luminează toată politiia* (f. 70^r); atestare: C. Cantacuzino; etimologie: *politeiva*.

săcos, s. n. ‘veșmînt arhieresc, lung pînă la genunchi și cu mîneci largi, împodobit cu galoane și broderii, care se poartă peste stihar; (grecism învechit) polistavrion’: *la săcos și la encolpii* (f. 127^v); etimologie: ngr. *savko*.

2. Cuvintelor ce înregistrează un sens sau o formă diferită față de limba română literară actuală

a călca, vb. 1. intrans. ‘a învinge’: *el au fost gonit, el s-au călcat, el s-au omorît de razele ai făcătoarii de viață cruci* (f. 86^r); etimologie: lat. *calcare*.

a căuta, vb. 1 tranz. ‘a privi’: *Pat au făcut fără de mintele Maxentie, din lêmnele acêle trecătoare, ca să rădice mort pe Constandin, din prăpăștile frîngerii podului, căutînd spre părțile cêle de jos* (f. 86^r); etimologie: din lat. **cautare*.

a munci, vb. 4. intrans. ‘a chinui’: *și îndată apuca pe creștini și fără milă îi munciia* (f. 83^r); etimologie: slv. *môčiti*.

bezdna, s. f. ‘prăpastie’, ‘abis’: *zicea că bezdna iaste supusă supt vreme nesfârșită* (f. 77^v); acest fonetism se explică prin împrumutul din slavă, prin imitarea structurii fonice a cuvântului.

cerca, vb. 1. tranz.: ‘a căuta’: *cercînd ajutoriu și nu vine nimenea să le ajute* (f. 83^v); etimologie: lat. *circare* ‘a ocoli’.

- cetate**, s. f. ‘oraș’: în *cetatea Nicheii* (f. 105^v); etimologie: lat. *civitas*, *-tatem*.
- chiparis** v. **chiparos**, s. m. ‘arbore rășinos cu lemnul parfumat’: și *mirositoare mlădițe de chiparis, și de pefcu, și de chedru* (f. 73^f); etimologie: gr. *kupavrisso*”, ngr. *kupavrissi*; n. lat. *cyprus*; atestat: 1642.
- clăti**, vb. 4, refl. ‘a se scutura’, ‘a se cutremura’: și *îndată își clăti și ea capul* (f. 115^f); etimologie: vsl. *klatiti*.
- dobîndi**, vb. 4. tranz ‘a moșteni’: *ca să dobîndiți pe Hristos* (f. 83^v); etimologie: vsl. *dobъti*.
- ficlean**, s. m. ‘diavol’: *Făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsăturile cêle supțiri prin unghiuri* (f. 78^v); etimologie: mg. *hitlen*.
- genunchi**, s. m. ‘(slavonism: paleosl. kolěno avînd și înțelesul) seminție’, ‘trib’: *Și să să slăvească numele tău, căruia să pleacă tot genunchiul, cêle cerești, și cêle pămîntești* (f. 84^f).
- icoană**, s. f. ‘imagine’: *să vedeți pe zugrav cînd va să facă vreo icoană streină* (f. 130^f); etimologie: paleosl. *ikona*, gr. *eijkwvn*, *-kovna*.
- lege**, s. f. ‘credință’: *Pare-mi-se că această biruințe să să fie însemnată, mai nainte în lēgea vêche* (f. 86^v); etimologie: lat. *lex*, *legis*.
- lemn**, s. n. ‘arbore’: *La Adam s-au înțeles [însă pentru firea lui, acoperit], cu lemnul acela ce i-l numiia duhul darului, lemnul vieții* (f. 121^v); etimologie: lat. *lignum*.
- limbă**, s. f. ‘popor’, ‘națiune’: *Auzițim-mă pre mine toate limbile, puneți în urechi toți ceia ce lăcuiți lumea* (f. 118^v). În cazul acestui cuvînt, semnalăm faptul că avem în discuție un calc lingvistic, sensul de ‘popor’ provenind din v.sl. *językŭ* ‘lingua’, ‘populus’: etimologie: din lat. *lingua*.
- muncă**, s. f. ‘chin’, ‘caznă’: *precum au fost în Iudéa să învêțe pe evrei cîte munci ar fi mai multe să i le facă* (f. 82^v); etimologie: vsl. *mōka*.
- nemernic**, s. m. ‘străin’, ‘venetic’, ‘pribeag’: *De-acum nu mai sinteți streini și nemêrnici* (f. 124^f); etimologie: slavonul *namâr’nb* ‘care vine’. Acest sens este specific doar epocii vechi a românei literare.
- plecată**, adj. ‘smerită’: *ce pentru multa a lui îngereasca smerenie i-au și petrecut mult loc, cu mare și plecată dragoste* (f. 112^v); etimologie: a *pleca*.
- rost**, s. n. ‘gură’: *Așa toți cu toții dulcele nume al mult dăruitului Constandin, avîndu-l în rosturile lor zicea* (f. 99^f); etimologie: lat. *rostrum* ‘cioc’.
- săbor**, s. n. ‘sobor’: *care l-au pustiit den săborul fericiților îngeri* (f. 76^f); etimologie: slavon. *sъборъ*.
- troiță**, s. f., ‘Sfînta Treime’: *lepădătorii Svintii Troițe* (f. 81^f); etimologie: slv. *troica*.
- vas**, s. n. 1. ‘(îvp) mai ales în limbajul bisericesc; de obicei cu determinări ca „rău”, „spurcat”; persoană considerată purtătoare a unor însușiri malefice, diavolești’: *Alt gînd n-avea acesta Maxentie, vasul al împușitei înșelăciuni* (f. 82^v); 2. ‘(îvp), mai ales în limbajul bisericesc; de obicei cu determinări ca „ales”, „dumnezăiesc”; persoană considerată purtătoare a grației divine’: *să să facă vas dumnezăieștii lumini* (f. 87^v); etimologie: lat. *vasum*.
- vînzare**, s. f. ‘trădare sau denunțare pentru bani sau pentru un avantaj material’: *îndată și vînzarea lui au vrut să să facă în grădină* (f. 122^f).

3. Sinonimia - semn al unui lexic în curs de dezvoltare

Așa cum bine se știe, acest stadiu al limbii române literare este caracterizat prin curenți semnificative la nivelul lexicului, prin existența acelor „goluri semantice” (în cazul traducerilor),

situație ce este evidentă și în paginile acestui manuscris; însă, trebuie remarcată existența a numeroase serii sinonimice, lucru ce ne indică faptul că traducătorul Atanasie încearcă să epuizeze resorturile limbii române. „Numărul, uneori foarte ridicat, al termenilor sinonimi poate constitui un indiciu al grijii traducătorilor pentru precizie sau pentru atingerea unor nuanțe, a frământărilor lor pentru a găsi cuvântul cel mai adecvat poate și cel mai expresiv, și care să aibă o putere de circulație mai largă”⁶.

Nu am reușit să realizez o listă exhaustivă a seriilor sinonimice (având în vedere dimensiunile textului supus analizei), dar am încercat să identific cât mai multe situații din care să reiasă acest procedeu. Menționăm existența, în aproape toate seriile sinonimice, a termenilor de origine latină (sau derivate formate pe terenul limbii române din cuvinte de origine latină); de asemenea, precizăm și faptul că, cel puțin unul dintre termenii seriilor sinonimice multiple nu mai este utilizat în limba română actuală. O altă caracteristică a termenilor sinonimici este aceea, că în mai multe exemple, apar în aceeași propoziție sau frază

Având în vedere faptul că am redat contextele în care cuvintele sinonime apar (pentru o mai precisă reliefare a acestei relații dintre cuvinte), nu am mai respectat ordinea alfabetică.

O caracteristică a vechilor texte românești o constituie fenomenul glosării (mai ales în ceea ce privește cuvintele folosite cu sensul figurat), unde mai ales adverbul *âdecă* stabilește o relație de sinonimie între cuvinte, așa cum reiese din următoarele exemple: *văzind multe feliuri de grădini și izvoară de pururea curătoare, âdecă pre svinții cei sădiți întru darul duhului* (f. 68^r), *încă și cei de departe, âdecă ceialalți cinstiți boiêri a celui denafară svînt sfat* (f. 70^r), *curata liniște ce-au făcut întru sufleteasca lume, âdecă întru bisêrica lui Dumnezău* (f. 72^v).

Aducem la cunoștință și acele situații în care traducătorul însuși oferă, în notele marginale, un sinonim pentru anumite cuvinte din text: *pentru ca să nu să nască din vrajbă ziditoriu, ce în singură cea voitoare* (f. 75^v) – marginal, notat: *alegătoare; de va cugeta cineva și în minuni* (f. 104^r) – marginal, notat *arătări; pe ațîțările trupului vostru* (f. 132^v) – marginal, notat: *întărîtările*.

Seriile sinonimice⁷ au fost grupate în:

5. 5. 1. Serii sinonimice simple sau izolate

- ✓ *poate să socotească nenumăratele minuni* (f. 129^v) – *tu, carele multe ciudêse ai făcut* (f. 111^v);
- ✓ *De-acum nu mai sinteți streini și nemêrnici* (f. 124^r);
- ✓ *lumina pocăinții* (f. 124^r) – *Și să-l dobîndească cu pocaanie* (f. 98^v);
- ✓ *pe fericii îngeri cu nepovestită plecăciune dvorind și la două dumnezăiești lucruri desăvîrșit slujind* (f. 96^v);
- ✓ *lêmnne ciopliia și idoli făcea* (f. 79^v) – *Cînd să afunda închinătorii bozilor* (f. 89^v);
- ✓ *pierzătorii cunoștinții lui Dumnezău* (f. 81^v) – *lepădătorii Svintii Troițe* (f. 81^r);
- ✓ *Chitul, carele și falena să numêște* (f. 91^v);
- ✓ *și mirosurile nice de închisoare nu să opresc* (f. 94^r) – *ca într-o temnițe și-ncă legați cu nedezlegate legături* (f. 96^v);
- ✓ *lucrul al fietecăruia să va vâdi* (f. 124^r) – *cîte zidiri s-au arătat în lume* (f. 76^r);

⁶ F. Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*, Ed. Clusium.Logos, Cluj-Napoca, București, 1995, p. 37.

⁷ Clasificarea seriilor sinonimice a fost preluată de la F. Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*, Ed. Clusium.Logos, Cluj-Napoca, București, 1995, p. 37.

- ✓ *price și o sădită ceartă* (f. 75^v);
- ✓ *piatra inimii mèle o ai gătit ca anthracul* (f. 117^r) / *ce pre pustiitorul jeratec cel înfocat din mîniia nesocotêlii lui* (f. 76^r);

5. 5. 2. Serii sinonimice complexe

5. 5. 2.1. Serii sinonimice cu trei termeni

- ✓ *copaciul cel înalt al înțelepciunii lui Dumnezeu* (f. 123^r) - *lemnul cunoștinții cel din raiu* (f. 116^f) - *și va fi ca pomul ce e sădit pre lîngă ieșirile apelor* (f. 123^v);
- ✓ *în orașe și în sate* (f. 70^v) – *în cetatea Nicheii* (f. 105^v) – *luminează toată politiia* (f. 70^r);
- ✓ *și gurele să zică* (f. 72^v) – *avîndu-l în roșturile lor, zicea* (f. 99^r) - *În buzele lor avea numele lui* (f. 99^v);
- ✓ *Maicele vedea pe împăratul Constandin, iar dulcele împărat căuta la coconi* (f. 95^r) – *Și priviia gaurile pironelor* (f. 115^r);
- ✓ *Să socotească în cugetul lui fietecare* (f. 87^r) - *iarăși socotescu în gîndul meu* (f. 80^r) - *Să scrie fietecarele în mîntea lui* (f. 93^r);
- ✓ *închipuia himere și fieri* (f. 79^r) - *a toată nălucirea drăcească* (f. 99^v) - *în stihii au întins tîlhariul mreji* (f. 78^r);
- ✓ *boacetele, turburările, și glasurile, și plînsurile* (f. 96^v) - *orice fêliu de plînsori să cad diavolilor* (f. 96^v);
- ✓ *procopsiia fărmeătorii și vrăjile și descîntecile* (f. 79^v).

5. 5. 2. 2. Serii sinonimice cu patru termeni

- ✓ *blagocistivului domn Ioan Constandin Băsărab voievod* (f. 135^v) – *Bucură-te și tu, o blîndule și linule împărate* (f. 95^v) – *Preadulcele meu Isuse* (f. 117^v);
- ✓ *mari milostenii la săraci și la measeri* (f. 129^r) - *săracii și flămînzii și golii și de tot fêliul de lipsiți și scăpați* (f. 129^r).

5. 5. 2. 3. Serii sinonimice cu cinci termeni

- ✓ *iată, dar, că nu-i fîiul mai mic* (f. 109^v); *izbăvitoriu pruncilor te-ai arătat* (f. 95^v); *fecior de om bun* (f. 114^v) – *a nevinovaților coconi* (f. 83^v) - *Măririle ei și odraslele ei să văd în toate părțile pămîntului* (f. 123^r);
- ✓ *Jungherile vitelor* (f. 128^r) – *fiară mîncătoare de suflet* (f. 107^r) – *iar cêlce împreunate sint cêlce simțitoare și nesimțitoare, adecă dobitoacele și cêlce cuvîntătoare* (f. 76^r) – *pentru jigăniile cêlce moi la zburat* (f. 78^v) – *carele îl vărsa ca o hiară sălbatecă Maxentie* (f. 84^v);
- ✓ *îngereasca smerenie* (f. 112^v) – *iubitului și prea doritului fiu al umirenii noastre* (f. 67^r) – *plecăciunea* (f. 93^v) – *netrufiia* (f. 93^v) - *neslăvirea* (f. 93^v);
- ✓ *arhierii, preoții, părinții și dascălii, cu toți cinstiții clerici*, (f. 128^v).

5. 5. 2. 4. Serii sinonimice cu șase termeni

- ✓ *împotrivorul lui Dumnezeu, diavolul* (f. 77^r) – *Numărați meșterșugurile satanii* (f. 79^v) – *rădica împărați pre închinătorii idolilor și pe antîhristi* (f. 72^v) – *Făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsăturile* (f. 78^v) – *cum că vrăjmașul au avut cêlce de multe fêliuri ale lui tabere întinse* (f. 80^r) – *neiubitorul de bine vrăjmaș ficleanului, zic diavolului* (f. 72^v) – *Meșterșuguitu sau vrăjmașul* (f. 75^v).

De asemenea, am putut constata că traducătorul versiunii românești apelează la termeni sinonimi pentru a reda același sens (constatare realizată prin raportarea la originalele lor grecești), lucru ce trădează încă o dată preocuparea traducătorului moldovean de a găsi cel mai adecvat sau cel mai expresiv cuvânt: astfel, pentru grecescul *γαληνοτάτω*, Athanasie decide să îl traducă cu *prea blîndului* (f. 67^r), iar câteva rânduri mai jos cu *blagocistive* (f. 67^r) (Cf. DER, *blagocestiv* adj. ‘milos’, din vsl. *blagočistivī*).

γαληνοτάτω, ‘pentru titluri și denumirea domnitorilor, împăraților și a domnilor; superlativul lui *galhnov* – liniștit, calm’) (cf. Dimitrakou)

Menționăm o altă situație în care Athanasie utilizează termeni sinonimi pentru aceeași noțiune, situație în care unul dintre termeni este un împrumut din slavonă, neînregistrat în dicționarele limbii române: astfel, grecescul *μετριότη*, *-uhto*, „ejn th / ejkkl. glwvss. mt. th” ktht. ajntwn. a v proa. ajnti tou` ejgwv, ivd. ejpiv ejpiskovpwn, prov” dhvlsin tapeinofrosuvnh” (cf. Dimitrakou) - *τῆς ἡμῶν μετριότητος* (‘humility’, ‘modesty’) / *al umerenii noastre* (f. 67^r), *μὲ ταῖς εὐχαῖς καὶ εὐλογίαις τῆς ὑμῶν μετριότητος* / *cu rugăciunile și blagosloveniile umirenii noastre* (f. 69^v) este tradus prin slavonul *umerenie* (oumerennîi) (cu sensul de ‘smerenie’); iar pentru grecescul *τὸ ταπεινόν*, „ejpiv pros. oJ tetapeinwmevno”, oJ uJpostaV” meivwsin, tapeivnwsin th” dunavmew” h] th” uJperhfaneiva” tou „o ipostază medie, diminuarea puterilor și a orgoliilor” (cf. Dimitrakou) - *κατὰ τὸ ταπεινόν τῆς ἀσθενείας μου* (‘of language, suited to the humble’) / *după smereniia neputinții mele* (f. 69^r).

De asemenea, grecescul *πηγῆ* (*rohv*, *rou*”, *reu’ma u[dato*”, *na’ma* – ‘apă care curge’) este tradus o dată prin *puț* - *ἐκαθέζετο ἐπὶ τῇ πηγῇ* / *și ședea lângă puț* (f. 67^v), iar a doua oară prin *izvoară*: *πηγᾶς ἀενάους* / *izvoară de pururea curătoare* (f. 68^r).

Dar, în unele situații, carențele lexicului limbii române sunt destul de evidente, mai ales prin raportare la resorturile limbii grecești; astfel, traducătorul are o singură opțiune semantică în limba română:

✓ *ὅτι τὸ ἐδικόν μας πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει* / *căci că petrécerea noastră iaste în ceruri* (f. 69^v);

πολίτευμα, ato” (*toV*) ‘acte d’administration publique’ (DGF), dar sensul corespunzător îl aflăm din dicționarul lui Dimitrakou, unde și este redat exact acest citat din *Epistola către Filipeni*: ‘toV dikaiwma tou’ polivtu, taV politikav dikaiwvmata’;

✓ *συμβίωσιν Θεῶ / și petrécere împreună cu Dumnezeu* (f. 68^v);

συμβίωσι”, *ew*” (*hJ*) ‘vie en commun’, ‘camaraderie’, ‘intimité’, *sundiaivthsi*”, *toV suzh`n, sundiarmonhv*’ (cf. Dimitrakou);

✓ *ὅπου εἰς τὰς ἐναρέτους αὐτοῦ ἐπισκηνώσεις πλησιάζει* / *fietecarele ce să apropie la îmbunătățatele lui petrécerei* (f. 70^r);

ἐπισκηνώσεις (*hJ*) ‘tabernacling in’, ‘indwelling’ (Lampe), ‘hJ ejnevrgeia kaiV toV ajpotevlesma tou` ejpiskhnw`’;

✓ *θέλεις ξεκουράζεσαι εἰς τὴν ὁδοιπορίαν καὶ εὐθυμος εἰς τὸ ταξίδι τῆς ἄνω βασιλείας νὰ προχωρήσῃς* / *te vei odihni în călătorie și cu bună osîrdie vei întra pe calea împărăției de sus* (f. 69^v);

ὁδοιπορία, a” (*hJ*) ‘voyage (par terre)’;

ταξίδιον (*τὸ*) ‘foreign travel’.

✓ *ἀλλ’ ἡ σὰρξ ἀσθενῆς/iar trupul e neputincios* (f. 67^v);

ἡ σὰρξ, sarkov” (*hJ*) ‘chair de l’homme et des animaux; le corps’;

ὡς κυβερνήσουσιν **σῶμα** / să-și poată chivernisi **trupul** (f. 68r);
σῶμα, ato" (toV) ‘corps’.

Bibliografie

A. Dicționare și alte instrumente de lucru

DA = Dicționarul limbii române. Tom. I-II, Editura Academiei, București, 1919-1949.

DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudor Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu, Editura Saeculum I. O., București.

DGF = Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Éd. rev. par L. Séchan et P. Chantraine, Hachette, Paris, s.a.

Lexicon paleoslavonico-graeco-latinum, Franz Miklosich, Vindobonae, Guilelmus, Braumueller, 1862-1865.

Dimitrakou = Dhmhtrakou, *Mevga lexivkon olh"th" ellhnikh" glossh" dhmotikhv, kaqareuouosa, mesaiwnikhv, metagenestera, arcaia*, Brabeion Akadhmia", Aqhvena.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 1965.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 1965-2010.

DA = Dicționarul limbii române. Tom I-II. Editura Academiei, București, 1913-1949.

Lidell, Henry George, Scott, Robert, *A Greek-English lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1966.

MDA = *Micul dicționar academic*, Academia Română – Institutul de lingvistică „Iorgu Jordan – Al. Rosetti”, vol. I-IV, Editura Univers enciclopedic, București, 2002.

Scriban, August, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițiunea întâia, Iași.

TDRG = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I A-C, Clusium, Cluj-Napoca, 2000; Band II D-O, Clusium, Cluj-Napoca, 2003; Band III P-Z, Clusium, Cluj-Napoca, 2005.

B. Lucrări de referință

Dimitrescu, Florica, *Dinamica lexicului românesc*, Editura Clusium-Logos, Cluj-Napoca, București, 1995.

Enăceanu, Ghenadie, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, seria II, tomul XII, 1892, p. 163-200.

Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.

Hristea, Theodor, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Editura Științifică, București, 1968.

Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.